

А. М. КОНДРАТОВА

Анна Миколаївна Кондратова, аспірантка Київського університету права НАН України

ПРОБЛЕМИ СПАДКУВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ОБ'ЄКТІВ СПАДЩИНИ: ПРИЧИНИ ЇХ ВИНИКНЕННЯ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

В умовах кодифікації цивільного законодавства України відбулися зміни в правовому регулюванні спадкування деяких видів майна, які не були традиційними для спадкування при відсутності приватноправової ініціативи суб'єктів цивільних правовідносин, зокрема фізичних осіб. Такими об'єктами є права інтелектуальної власності (як майнові, так і особисті немайнові), права та обов'язки фізичної особи-підприємця, права та обов'язки юридичної особи, банківські вклади, цінні папери, право вимоги тощо.

Даній темі присвячені чисельні роботи як українських, так і російських вчених, таких як: О. Іоффе, К. Победоносцев, В. Серебровський, Є. Суханов, Є. Рябоконт, Є. Фурса, Ю. Заїка, О. Харитонов, О. Нелін, С. Благовісний та інших. Але в працях даних науковців охоплено лише спектр окремих об'єктів спадкування, що, зазвичай, був притаманний радянському періоду і майже повністю виключав наведений вище перелік.

Тому *метою даної статті* є висвітлення питань спадкування окремих видів об'єктів спадщини, процедура спадкування яких є недосконалою як з точки зору її урегульованості у законодавстві, так і з точки зору сформованості правозастосовної практики, в тому числі окреслити причини наявних недоліків та можливі шляхи удосконалення законодавства України для їх усунення.

Виходячи з мети, завданням цієї статті є:

- 1) встановлення проблемних питань спадкування окремих видів об'єктів спадщини;
- 2) аналіз недосконалості процедури спадкування виходячи з правозастосовної практики;
- 3) розроблення шляхів удосконалення законодавства України в даній сфері.

Однією з першопричин такого становища інституту спадкування можна назвати спробу радянського законодавця взагалі скасувати інститут приватної власності, а разом з ним – й інститут спадкування шляхом прийняття відповідних декретів. Але накопичене за життя особи майно не зникає у разі її смерті, а держава не в змозі спадкувати усе майно, в тому числі й рухоме, за всіма своїми громадянами. Тому саме інститут спадкового права зберігся, хоча законом були вилучені із цивільного обороту найбільш вагомі та цінні об'єкти – земля, нерухомість, природні ресурси тощо, які стали виключно об'єктами державної власності. Спроби радянської влади щодо вилучення інституту спадкування з дієвості радянських громадян залишили слід у законодавстві усіх країн колишнього СРСР. Так, з прийняттям нового ЦК України відбулося фактично повне відродження інституту спадкування на законодавчому рівні в нашій країні. Нормативно-правові акти, такі як ЦК УРСР 1920 р., ЦК УРСР 1922 р. тощо, хоч і мали невелику кількість норм, що в загальному вигляді регулювали спадкові правовідносини тих часів, але все ж майже не розвинулися до такого рівня, якого досягли аналогічні норми спадкового права в зарубіжних країнах. Таким чином, спадкове право за часів існування СРСР мало так званий період «застою». І хоча радянським законодавцям не вдалося повністю його викоренити з правового підґрунтя країн колишньої СРСР, все ж такі дії мали наслідком «заморожування» розвитку спадкового права в даних країнах.

У зв'язку з подальшим розвитком суспільства та науково-технічним прогресом досить швидко відбулося розширення таких понять, як інститут приватної власності та об'єктів приватної власності. Так, значно розширилось коло об'єктів, що можуть перебувати в приватній власності фізичних і юридичних осіб, як-то: цінні папери, права інтелектуальної власності, банківські вклади, права і обов'язки щодо юридичних осіб тощо. Саме з цих об'єктів на сьогодні і складаються крупні капітали, і в умовах формування другого та наступних поколінь власників проблемні питання спадкування вказаних об'єктів є досить актуальними.

Відмінність радянської та ринкової системи спадкування полягає саме у визначенні об'єктів спадкового наступництва. Не випадково західні дослідники зазначають, що у невеликих спадкових справах різниця між обома системами є незначною. Однак, як тільки йдеться про спадкування земельних угідь, підприємств, цінних паперів, одразу ж проявляється антагонізм цих систем. У цьому аспекті можна стверджувати про перехідний характер відповідних норм Цивільного кодексу України щодо спадкування, які будуть зазнавати змін і доповнень під впливом потреб часу¹. А відтак – перед науковцями постає питання створення нового науково-теоретичного підґрунтя для подальшого підкріплення й доповнення законодавства з цих питань. Для цього необхідно розглядати розвиток спадкових правовідносин у тісному впливі з іншими інститутами та галузями права. Розглядати спадкові правовідносини необхідно в тісній єдності норм матеріальних і процесуальних галузей права. Саме на цьому етапі також виявляється низка проблемних питань спадкування окремих видів об'єктів спадщини. Серед них, наприклад, слід назвати колізії між нормами різних законодавчих актів.

Так, при оформленні спадкування на будь-який об'єкт власності необхідним є звернення до нотаріуса, діяльність якого регламентується низкою нормативних актів процесуального характеру. Мається на увазі те,

що не тільки норми матеріального права регламентують спадкові правовідносини, але й в силу особливостей нотаріального процесу, спрямованого на охорону прав суб'єктів нотаріальних відносин, він безпосередньо впливає на процес реалізації спадкових правовідносин. А тому не треба недооцінювати регулювання спадкових правовідносин, наприклад, у Законі України «Про нотаріат». При цьому за впливом на спадкові правовідносини на перший план виходять норми Конституції України, матеріального права, а потім – процесуального права, наприклад, нотаріального процесу².

Так, загальна та конкретна правова регламентація питань спадкування може свідчити про недосконалість законодавчої бази, яка має перевірятись та підтверджуватись практикою. Звідси слідує, що значний вплив на правове регулювання спадкування окремих видів об'єктів спадщини мають нотаріальна та судова практика, виявлені в них проблемні питання. І саме виходячи з аналізу практичних проблем необхідно вдосконалювати законодавство, приборати в ньому прогалини та колізії. Завдяки цьому буде створюватись реальний правовий механізм реалізації прав і свобод громадян, який передбачений Конституцією України.

На сьогодні цей механізм є недосконалим та недопрацьованим, що призводить до виявлення проблемних питань правового регулювання правовідносин, в тому числі спадкових, на рівні їх застосування.

Так, у нотаріальній практиці однією із важливих проблем, що впливають на розвиток законодавства у сфері спадкування, є зміна вимог та порядку нотаріального оформлення спадщини, неякісність у наданні нотаріальних послуг, некваліфікований персонал, відсутність належного контролю та відповідальності за порушення законодавства при наданні нотаріальних послуг, недоступність нотаріальних послуг для населення у селах, селищах, селищах міського типу тощо. Таким чином, недосконалим є сам механізм процесуальної реалізації наданих громадянам прав у сфері спадкування.

Частковим вирішенням вищезазначених проблем стало прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо питань спадкування» від 20 жовтня 2014 р., який спростив процедуру оформлення спадщини і реєстрації прав громадян на успадковане ними нерухоме майно, що хоча б частково вирішило проблему доступу населення до нотаріальних послуг та полегшило нотаріальну процедуру їх оформлення. Виникає необхідність у перевірці даних змін на практиці, а також необхідність його поєднання з іншими нормативно-правовими актами, але прийняття даного закону є одним із перших кроків у реформуванні та створенні ефективного механізму реалізації прав і свобод громадян України у сфері спадкування, що є вирішенням нагальних проблемних питань нотаріальної практики та безпосередньо впливає на розвиток і зміну правового регулювання спадкування окремих видів об'єктів спадщини.

На сьогодні існуючий рівень правового регулювання спадкових правовідносин, порядку спадкування окремих видів об'єктів спадщини є не достатнім для того, щоб належним чином забезпечити ефективний механізм спадкування даних об'єктів та захистити права й законні інтереси суб'єктів спадкування. Це зумовлює виникнення проблем у нотаріальній практиці, що часто робить процес спадкування надзвичайно складним та майже неможливим без звернення до суду. Але й на рівні судової практики з названих вище питань є неоднозначні підходи з огляду на можливість суду надавати різне тлумачення нормам спадкового права. Таке різне тлумачення пов'язано насамперед з нечіткістю формулювання норм, існуванням прогалин та колізій у законодавстві. Можливим вирішенням даного питання є врегулювання даної ситуації на рівні постанов Пленумів Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ або Верховним Судом України для забезпечення єдності судової практики та унеможливлення ситуації різного тлумачення й застосування одних і тих самих норм права. Але на сьогодні надання повноважень судам вищих інстанцій щодо можливості тлумачення та інтерпретації законодавчих норм породжує спори між судами різних спеціалізацій загальної юрисдикції. Так, досить часто судам нижчих інстанцій надходять роз'яснення та листи з приводу правильності застосування тих чи інших норм, в тому числі й у сфері спадкування, з діаметрально протилежними тлумаченням законодавчих норм, що призводить до спорів між самими судами щодо вирішення одних і тих самих судових спорів. Ця проблема досить чітко ідентифікується при розгляді та аналізі судової практики судів усіх інстанцій загальної юрисдикції.

Єдиним належним вирішенням цієї ситуації для подальшої ефективної роботи цивільного законодавства та недопущення різного тлумачення як судовими установами, так і фізичними особами, є формулювання норм законодавства у такій формі, що унеможливує різне тлумачення та інтерпретацію однієї і тієї ж норми права. Відтак, дана ситуація є об'єктом для прискіпливого аналізу науковців щодо досконалості законодавства у сфері спадкування та відповідності його реальним суспільним відносинам.

Враховуючи відсутність належного нормативно-правового регулювання порядку спадкування окремих видів об'єктів спадщини, що виходять за межі звичайних видів майна, яке спадкується, та постійну зміну законодавства України, дана проблема є досить актуальною, особливо в розрізі нотаріальної і судової практики.

Так, можна зробити висновок, що нагальним для вирішення основного проблемного питання сфери спадкування окремих видів об'єктів спадщини є адаптування положень законодавства України до сучасних реальних правовідносин у державі, коли фізичним особам на праві власності можуть належати не тільки будинки та земельні ділянки, а й такі специфічні об'єкти цивільних прав, як банківські вклади, права інтелектуальної власності, права і обов'язки юридичних осіб, цінні папери, право вимоги тощо, коли постає необхідність спадкування майна фізичної особи-підприємця, а також необхідність розроблення ефективного правового механізму, який міг би захистити права та визначити обов'язки суб'єктів спадкування при спадкуванні різних видів об'єктів спадщини.

¹ Печений О. Деякі проблеми методології спадкування / О. Печений // Вісник Національної академії правових наук України. – 2009. – № 2 (57). – С. 77.

² Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд : наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. М. Клименко, С. Я. Рабовська, О. О. Кармаза та ін. ; за заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2008. – С. 4.

Резюме

Кондратова А. М. Проблеми спадкування окремих видів об'єктів спадщини: причини їх виникнення та шляхи вдосконалення законодавства.

У статті розглянуто проблемні питання спадкування окремих видів об'єктів спадщини, у тому числі прав інтелектуальної власності (як майнових, так і особистих немайнових), прав та обов'язків фізичної особи-підприємця, прав та обов'язків юридичної особи, банківських вкладів, цінних паперів, права вимоги тощо крізь призму історії, шляхом аналізу змісту нормативно-правових актів та судової і нотаріальної практики.

Ключові слова: спадкування, спадщина, спадкові правовідносини.

Резюме

Кондратова А. Н. Проблемы наследования отдельных видов объектов наследства: причины их возникновения и пути усовершенствования законодательства.

В статье рассматриваются проблемные вопросы наследования отдельных видов объектов наследства, в том числе прав интеллектуальной собственности (имущественных и неимущественных), прав и обязанностей физического лица-предпринимателя, прав и обязанностей юридических лиц, банковских вкладов, ценных бумаг, права требования и т.д. через призму истории, путем анализа содержания нормативно-правовых актов, а также нотариальной и судебной практики.

Ключевые слова: наследование, наследство, наследственные правоотношения.

Summary

Kondratova A. The issues of inheritance of certain types of heritage objects: the causes and the ways to improve the legislation.

The article describes the problems of inheritance of certain types of heritage objects, such as bank deposits, intellectual property rights, securities, corporate rights and rights of private entrepreneur through the lens of history, legislation, notarial and court practice.

Key words: inheritance, heritage, hereditary relationship.

УДК 342.734

П. М. КОРНЄВА

Поліна Михайлівна Корнєва, аспірантка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЩОДО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ СПРАВЕДЛИВОСТІ В СОЦІАЛЬНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ В УКРАЇНІ

Соціальна, правова та економічна системи, що були розбудовані в Україні за роки незалежності, орієнтовані на практичне втілення приписів Основного Закону про соціальну та правову природу нашої держави. В основу їх створення покладені загальноправові засади – принципи правового регулювання, що розроблялися теорією права протягом століть та є втіленням основних цінностей людства. Одним із таких принципів є принцип справедливості.

Справедливість не є поняттям абсолютним, і в кожній сфері суспільного життя вона по-різному відтворює прагнення суспільства до безконфліктного існування. Однак, у будь-якому випадку, справедливим вважається те, що з рівними умовами підходить до всіх учасників суспільних відносин.

Загальність принципу справедливості, його поширеність на невизначене коло суспільних відносин в процесі реалізації державної політики в різних сферах суспільного життя знаходить своє втілення в діяльності органів державної влади. Як слушно зазначив С. П. Погребняк, справедливість, по-перше, є ідеєю, що лежить в основі інституцій, які перетворюють масу людей на політичну спільноту; по-друге, справедливість є ідеєю права¹.

Звідси можна зробити висновок, що справедливість певним чином не тільки формує суспільство, а й створює право. У свою чергу, реалізація принципу справедливості неможлива без відповідного правового регулювання його механізму. Уявляється, що однією із характеристик сфер суспільного життя, де найбільш яскраво проявляється втілення справедливості, є соціальне забезпечення (соціальний захист, соціальна підтримка) населення. Метою цієї статті є характеристика особливостей правового механізму реалізації принципу справедливості у соціальному забезпеченні.